

O rosnącej roli średniej szlachty w życiu politycznym i gospodarczym w XVI w. – analiza Jerzego Topolskiego*

Przejście od średniowiecznej gospodarki czynszowej do gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej, które przekształciło gospodarstwa chłopskie z płacących czynsz i oddających daniny w naturze w obciążone przede wszystkim pańszczyzną, przyniosło szlachcie wydatne podniesienie dochodów, umożliwiło jej jeszcze aktywniejsze uczestnictwo w życiu politycznym kraju. Była to jednak już ta szlachta, która potrafiła, dzięki swej przedsiębiorczości, zapewnić sobie dominujące miejsce we wsiach, m.in. poprzez skupienie w swych rękach gruntów wiejskich należących często do wielu właścicieli. Na terenach, gdzie rozwijały się miasta, jak na przykład w Wielkopolsce, wielu takich wypartych ze wsi, cząstkowych właścicieli szlacheckich znalazło się w miastach. Tam jednak, jak na Mazowszu, gdzie procesy urbanizacji były słabe, pozostawali oni na wsiach, przyczyniając się do dalszego rozdrobnienia własności szlacheckiej.

Wspomniana aktywizacja szlachty przyczyniła się do ugruntowania w Polsce ustroju demokracji szlacheckiej, opartego na zasadzie równości prawnej i politycznej wszystkich przedstawicieli stanu szlacheckiego, który w Polsce – ze względu na specyficzne procesy rozwojowe w wiekach średnich – był kilkakrotnie liczniejszy aniżeli w krajach zachodniej Europy (obejmując około 8–10% ogółu ludności). Centralną instytucją, poprzez którą realizowała się zasada demokracji szlacheckiej, był sejm oraz powiązane z nim lokalne zgromadzenia szlachty, czyli sejmiki. Początek XVI wieku, a w szczególności ustawa Nihil novi z 1505 roku oznaczały zakończenie procesu kształtowania się owego systemu parlamentarnego.

Średnia szlachta potrafiła wyłonić ze swego grona wybitnych przywódców politycznych oraz sformułować dalekosiężny program działania, zmierzający do modernizacji aparatu państwowego. Program ten, zwany programem egzekucyjnym, realizowany w politycznej walce ze starą szlachtą, wywodzącą się ze średniowiecznych rodów, zakończył się sukcesem średniej szlachty. Zdobyła ona dominację polityczną w sejmie i kraju, a zarazem dzięki reformie skarbu, idącej w parze z rewindykacją dóbr królewskich znajdujących się w dużym stopniu w rękach możnych rodów, odsunęła od siebie konieczność wydatniejszego opodatkowania na rzecz państwa, wszelkie zaś podatki nadzwyczajne wymagały zgody sejmu. Uniezależniła się także, zwłaszcza w sprawach sądowych, od Kościoła. [...]

System demokracji szlacheckiej, oparty na wspólnej ideologii politycznej średniej szlachty, mający zaplecze w gospodarce przynoszącej rosnące dochody (ze względu na korzystne dla szlachty kształtowanie się cen rolnych w stosunku do cen towarów importowanych), funkcjonował efektywnie dopóty, dopóki nie wyrosła, korzystając również z owej koniunktury, silna warstwa magnaterii oraz dopóki podstawy dochodów średniej szlachty nie zostały zagrożone.

Równocześnie zaś, w związku ze spadającą wydajnością pracy pańszczyźnianej, którą chłopci uważali za narzucony obowiązek, spadać zaczęły dochody szlachty, co odsuwało ją od życia politycznego w kierunku koncentrowania się na „pocziwym” życiu na wsi. Na miejsce dynamicznego programu egzekucyjnego pojawił się konserwatywny program zachowania „złotej wolności”, powiązany z mitologizacją myślenia politycznego.

J. Topolski, *Rzeczpospolita Obojga Narodów 1501–1795*, Poznań: Wyd. Poznańskie, 2015, s. 37–40.

* Jerzy Topolski – polski historyk specjalizujący się w historii społeczno-gospodarczej oraz metodologii historii

Praca z materiałem

- 1.** Odpowiedz, jakie czynniki wpłynęły na wzrost politycznej aktywności szlachty.
- 2.** Wymień powody, które zadecydowały o zwycięstwie politycznym średniej szlachty.
- 3.** Podaj, kiedy został zakończony proces kształtowania się demokracji szlacheckiej.
- 4.** Wytłumacz, co zdecydowało o utracie silnej pozycji politycznej średniej szlachty i jednoczesnym wzmocnieniu magnaterii.
- 5.** Wyjaśnij, dlaczego w okresie ruchu egzekucyjnego nie doszło do reformy systemu podatkowego.